

Egy régi könyvtáros-mohikán emlékeiből

Ahogy lehet(ett)

Útnakindításul

Több-kevesebb folyamatossággal talán érdemes közreadnom tényszerűen, vagy szubjektíven, esetleg anekdotikusan élményeket időrend nélkül, a könyvtárügyben eltöltött több mint 40 év történéseiből epizódokat. Ezek közül nem egynek már egyedüli, vagy nagyon ritka résztvevője, vagy emlékező-őrzője vagyok. A történések egy részének aligha található, vagy csak nagyon nehezen írásos nyoma. Némelyek a maguk idejében nem is kívántak írásbeli rögzítést, akár akkori jelentőség nélküliségüktől, vagy éppen jelentőségüktől-kényességüktől fogva.

Szólok egyebek között az 50-es évek elejei könyvmentési akcióról, anekdotikussá vált grúziai tanulmányútról, a népkönyvtári statisztika rejtelméről, az OSZK várbeli elhelyezésének nehezen elhárított zanzásítási törekvéseiről, egy 20 nációból toborzott személyzettel megáldott könyvtár furcsaságairól és hasonlókról.

Az emlékező sajátosságai

Egyfelől, a „történelem vaspatájának” tudható be a Rajk-pert követő pályamódosításom diplomáciai munkából könyvtári területre (ilyesmi jónéhány történt akkoriban). A második világháború előtt sem volt ismeretlen a pályamódosítás könyvtárak irányába, mint pl. az ADOB-osoké (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága). Jőmagam azon kevesek közé tartozom, akik valóban végig is járták a szakma grádicsainak szinte valamennyi fokát, szó szoros értelemben a deklasszálódott értelmiségiekkel működtetett Kálmán utcai könyvmentő pincétől – eljutva az Akadémiai Könyvtár főigazgatói posztjáig (közben 7 évig a genfi ENSZ Könyvtár vezetéséig). *Másfelől*, a szakma sok típusú intézményében és munkaterületén fordultam meg, mint a könyvmentés, közkönyvtári szervezés, dokumentáció, tudományos könyvtár, nemzetközi szervezet. Végül, sajátosságként talán az is megemlíthető, hogy végig a pályán maradtam akkor is, amikor a pályamódosítás kényszerűsége ezt már nem indokolta (nem szólva különböző kísértésekről). Ez nem öndicséret, hanem a szerencsés választás hangoztatása.

A mai és az elkövetkező könyvtáros generációnak az elmondott epizódok a szakma meg egy kicsit a magyar és a nemzetközi kulturális igazgatás utóbbi 40 évébe nyújtanak bepillantást. Hátha más „régimohikának” is megszólalnak? Ne kutatási eredményeket várjanak a kollégák ezektől az emlékezésektől, hanem

akár tévedésektől sem mentes „ahogy lehet(ett)” pillanatképeket. Olyasmi ez, mint belehallgatni egy hivatásként megszeretett és vállalt szakmai közel fél évszázadnak egyre halkuló muzsikájába.

Az első magyar dokumentációs hálózatról

Ugyan nem ígértem kronológiát, mégis a pályakezdés első szólamával kell kezdenem, amely egybeesik az első magyar dokumentációs hálózat alakulásával.

Kevesen emlékeznek rá, hogy Magyarországon a szervezett és intézményesített dokumentáció, mint megannyi más közérdekű kezdeményezés és történelem folyamán, a Magyar Tudományos Akadémiához fűződik. A régebbi előzményekről, mint amilyen a Technológiai Könyvtár (OMK–OMIKK elődje), *Káplán Géza* úttörő munkássága és egyéb kezdemények leírása és elemzése már átvezet a kutatás szférájába.

Az MTA dokumentációs szervezete létrejöttének több eredője volt:

- a szovjet szakirodalom ismertetése, főleg teljes szövegű fordítások útján,
- a dokumentáció jelentőségének korai felismerése a termelésben és a tudományos munkában,
- a háború miatt kiesett ismeretek részleges szakirodalmi pótlása,
- a témaszerinti egységes szakirodalmi osztályozás, az ETO elterjesztése és gondozása,
- az Akadémiának, mint a magyar tudományosság képviselőjének kezdeményező-szervező munkájának egyik megnyilvánulási formája.

Nem néztem utána levéltári anyagoknak, különféle történeti tanulmányoknak, de ezek lehettek a fő motívumok.

A dokumentációs hálózat a következőkből állt: Országos Dokumentációs Központ, orvosi, mezőgazdasági, műszaki, közgazdasági és irodalomtudományi dokumentációs központok. Ezek az ágazati információs szervezetek bizonyos mértékű úttörő munkát is végeztek (szakszótárak összeállítása, a korábban Magyarországon hozzáférhetetlen orosz nyelvű szakirodalom megismertetése – aminek teherátvitelként viszont a kor szokásainak megfelelően alaposan ráakódottak egyoldalú politikai megfontolások).

E hálózathoz két név említése feltétlenül ide kívánkozik. *Haász Árpád* közgazdász, egyetemi tanár és *dr. Lázár Péter*, az ODK elnöke és tudományos osztályvezetője. Az első, a kor szellemével nem egyező toleranciát és nagyvonalúságot képviselte, míg a második a tudományos felkészültséget, szakmai ismereteket. Jőmagam a Közgazdasági Dokumentációs Központban kezdtem, majd az ODK-ban folytattam mint egyszemélyes szervezési osztály vezetője.

A már említett „történelmi vaspata” azonban néhány hónapi dokumentációs tevékenység után ismét utolért, innen is továbbbrúgott, ezúttal a legsötétebb mélységbe (Andrássy út 60). Ekkor döböntem rá, hogy az a legkeservesebb, amikor az embert saját zászlójának rúdjaival verik fejbe, de erről nem többet.

Az MTA dokumentációs hálózata nem élt hosszú időt, mindössze két-három évig húzta. Megszüntetésének okairól nincs közvetlen tapasztalatom. Azt hi-

szem, egyfelől nem tudta igazán indokolni hasznosságát, másfelől a konszolidálódott politikának már nem volt szüksége rá, továbbá az MTA figyelme a kutatóintézetek megalapítására összpontosított. Az ODK utódszervezeteként is működött az Országos Könyvtári Központ (ennek utóda lett a Népkönyvtári Központ), míg az ágazati dokumentációs szervezetek jogutód nélkül szűntek meg, vagy beépültek szakkönyvtárakba, mint pl. a Műszaki Dokumentációs Központ. A magyar könyvtárügy mindmáig egyik nagy *vívmányának* tartom, hogy a dokumentáció, mai szóhasználattal a szakirodalmi információ, a könyvtárakba épült be és nem alakultak ki a térség országaihoz hasonlóan párhuzamos szervezetek. De ez már egy másik fejezete a szakma történetének.

(Folytatás: Statisztika a Népkönyvtári Központban és egyéb történetek)

(A szerzőnek e témakörű írásait esetenként Hortobágyi László és Szikszai Béla (nem hivatásos rajzoló) karikatúráival illusztráljuk, amelyek a könyvtári-információs szakma egészéhez tartoznak, nem pedig egy adott íráshoz.)

Rózsa György

Petrik Géza élete és munkássága

Kultúránk részévé vált, hogy az idő ritmusához igazodva megemlékezünk a történelmünkben nagyszerű dolgokat, kiemelkedő teljesítményeket nyújtó emberek életéről és munkásságáról, mert olyan dinamikus, emberközpontú világlátás él bennünk, amely fontosnak tartja az emberi erőfeszítést, és hisz abban, hogy az emberi cselekedetek nagy dolgokat vihetnek végbe.

Nemzeti bibliográfiánk történelmében ilyen megemlékezésre méltóan nagy dolgot cselekvő ember volt Petrik Géza, aki 150 éve, 1845. október 3-án született a Pozsony vármegyei Alsószeliben, ahol apja, Petrik János Jakab, az evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Amikor 1853-ban a lelkészt a soproni evangélikus főtanoda meghívta tanárának, a család Sopronba költözött, a Petrik Géza itt, a főtanodában kezdte meg 1856-ban gimnáziumi tanulmányait. Bár jeles tanuló volt, mégis, az ötödik osztályt be sem fejezve 1861. július 1-jétől könyvkereskedő-tanulónak állt be a soproni Seyring és Hennicke cég könyv-, mű- és zeneműkereskedésébe. Hároméves tanulói idejét letöltve Pestre kíváncszott, tovább akarta fejleszteni képzettségét. Seyring Adolf az 1864. november 1-jén kelt elbocsájtó ajánlólevélbe életmódjában jólneveltnek és műveltnek, kötelezettségében igyekvőnek, üzleti feladatokat pedig szorgalmasnak és pontosnak jellemezte a 19 éves fiatalembert, aki elhagyva Sopront, Lauffer Vilmos Váci utcai könyvkereskedésében kezdett dolgozni.

Ebben az időben a Bécsben megjelenő könyvkereskedői szaklap, az Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz számára a pesti Lauffer-könyvkereske-

dés szolgáltatotta rendszeresen a magyar nyelven kiadott könyvek bibliográfiáját. E tevékenységbe kapcsolódott bele 1864. november 4-étől Petrik, az üzlet fiatal segédjeként. Beilleszkedett a szakma közösségi, szervezeti életébe is. Tagja lett a Kereskedő Ifjak Társulatának, továbbá a pesti könyvárus-segédek által létrehozott önálló művelődési-szakmai társaságnak.

Lauffer 1867-ben átruházta könyvkereskedését Bickel Gusztávra. Petrik továbbra is az üzletben maradt, de egy évvel később már Osterlamm Károly, Erzsébet térre néző könyvkereskedésének a vezetője lett. Amikor főnökét az újonnan megalakult Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság igazgatójává nevezték ki, megvásárolta az Osterlamm céget, s 1869. július 1-jével – saját nevén – megkezdte önálló könyvkiadói és -kereskedői működését. Családot alapított, feleségül véve Zechmeister Vilmát. Kiadói és terjesztői tevékenységében folytatta elődje főként protestáns irányultságú munkásságát. Kiadóként 1869–1872 között (eddig ismereteink szerint) kb. 35-40 kiadványt jelentetett meg, s számos munkát forgalmazott bizományosként. Petrik jól képzett könyvkereskedő volt, s a könyves-szakma ez idő tájt lehetőséget nyújtott a meggazdagodáshoz. Saját házzal ugyan nem rendelkezett, de viszonylag tehetősnak mondható pesti polgár lett.

Valószínűleg a tisztos könyvkereskedők között tartanánk ma számon, ha 1872 augusztusában nem mondják ki a csődöt két olyan könyvkereskedő cég ellen, amelyeknek néhány váltóján jótállóként szerepelt. A csődök kimondásakor éppen apósághoz utazott Brazíliába, és több mint két hét múlva, visszaérkezésekor, hiába váltotta be azonnal a váltókat, elutazását fizetés előli szökésnek tekintették, s bizalmatlanná váltak vele szemben a neki korábban hitelező könyvkiadók. Elegendő tőke hiányában anyagi helyzete megrendült, fizetéseképtelenné vált, csődöt kellett jelentenie. Miután a nagyobb kiadók hajlandók voltak vele meg egyezni, s elfogadták a több esztendőre vonatkozó javaslatát, a cégbíróság kimondta a csőd megszűnését, s Petrik megkezdhetette kintlévőségeinek behajtását, készletei folyamatos értékesítését, vagyis a bukástól megmenekült, de mint könyvkereskedő, -kiadó többé már nem tudott prosperálni. (Ettől kezdve ötvenhárom éves koráig jövedelmének egy részét mindig adósságának törlesztésére kellett fordítania!)

Üzletét kisebb helyre, a Károly utca 21-be, a mai Bárczy István utcába költöztette, szortiment-kereskedését antikvár-kereskedéssé alakította át. Bár az 1864-ben elhunyt Fáy András szerint az antikvárium „a tudós világnak vérkeringető artériája”, valójában a könyvkereskedők nem tekintették magukkal egyenrangúnak az „ódonászokat”: sem az 1874-ig működő pesti könyvárusok grémiumának, sem az 1878-ban megalakult Magyar Könyvkereskedők Egyletének nem lehettek tagjai.

Petrik alkalmanként még ez időben is jelentetett meg könyveket, de ezek többnyire a saját, vagy még Osterlamm által kiadott művek új borítékkal ellátott példányai voltak. Antikvár könyvanyagáról 1873-tól alkalmi tájékoztató jegyzékeket bocsátott közre, majd 1876 júniusában Irodalmi Közlemények címmel, havonta kétszer megjelenő könyvészeti szaklap kiadását indította meg. A meghirdetett program szerint a lap tájékoztatást ad az áruba bocsátott könyvekről, továbbá az egyes számok „közölni fogják koronként az újabban megjelenő műveket is, még pedig a hazai irodalmat lehető teljesen, a külföldit pedig kivonatban,

különösen a nevezetesebb, valamint hazánkat érdeklő műveket véve figyelembe.” Elképzelhető, hogy e kiadvánnyal a Márki Sándor által színvonalasan szerkesztett az előző év decemberében megszűnt könyvészeti szaklap, az Irodalmi Értesítő pozícióját kívánta betölteni. Petriknek a kurrens nemzeti bibliográfiát kellő megalapozottság nélkül ígérő, negyedévre 50 krajcárért előfizethető lapja nem volt képes széleskörű programjának megfelelni. A tartalmában is módosított lap 1877 júniusától 1879 szeptemberi megszűnéséig Petrik Géza Antiquár-Könyvárus Havi Értesítője címmel jelent meg. Újdonsága, hogy nem a hazai, hanem a külföldi üzletársak példáját követve Petrik ingyen terjesztette a készletét, illetve az általa keresett műveket tartalmazó havi jegyzékeket.

Egy hónappal a lap címváltozása után már a Kecskeméti utca 2. (később 3.) szám alatt találjuk üzlethelyiségét, közelebb kerülve ezzel potenciális vásárlóközönségéhez, az egyetemi tanárokhoz és a hallgatókhoz. Csak egy adalék Petrik üzleti filozófiájához. Az Akadémiai Kézirattárban megtalálhatóak az egyetemi könyvtár akkori első őréhez, idősebb Szinnyei Józsefhez írott, cégjelzésével ellátott üzenőcédulái. Ezek egyike 1878. július 4-én kelt, amikor Szinnyei már javában dolgozott a Magyar írók élete és munkáin. Szövege így hangzik: „Arról értesülvén, hogy t. Uraságod gyűjt mindenféle halotti jelentéseket is, – van szerencsém ide mellékelve mintegy 40 dbot küldeni. Ha használhatók, szívesen följajnlom ingyen. Kiváló tisztelettel Petrik Géza.”

Amikor 1878 augusztusában megalakult a Magyar Könyvkereskedők Egylete, őt is felvették tagjai közé, de nem mint antikváriust, hanem mint olyant, akinek még forgalomban vannak a kiadványai. Az egylet tagjaként aláírta azt a megállapodást, mely szerint a könyveknek a kiadó által meghatározott bolti árából senkinek sem adható árengedmény. Hamar rájött azonban, hogy ez számára előnytelen, és bejelentette, hogy e megállapodást magára nézve nem tartja kötelezőnek: továbbra is megadja készpénzzel fizető vevőinek a 10% kedvezményt. Válaszul a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1878 novemberében kizárta tagjai sorából.

Ott állt kiközösítve, de nem megtörve. Harminchárom éves volt. Fenn kellett tartania a családját, törleszteni adósságának esedékes részleteit, működtetni üzletét. Antikváriusként sok régi könyv megfordult a kezében, s a szortiment-könyvkereskedőknél sokkal jobban érezte hiányát az évtizedekkel korábban megjelent hazai könyvek nagyobb időszakot átölelő, pontos és teljességre törekvő retrospektív jegyzékének. Egyik forrásként rendelkezésére állt az Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz kurrens közlései alapján évenként megjelent Oesterreichischer Catalog magyar része, amely az 1860–1870 közötti időszakban kiadott magyar nyelvű könyvek, hírlapok és folyóiratok (korántsem teljes) jegyzékét tartalmazta. Tételeit, melyek összegyűjtésében egykor négy éven keresztül maga is részt vett, saját üzleti használatára már korábban egységes betűrendbe rendezte, s ha alkalmanként kezébe került egy olyan mű, amelyik hiányzott cédulabibliográfiájából, arról leírást készített. Tapasztalván a hiányosságokat, hozzáfogott gyűjteménye rendszeres kiegészítéséhez. Mivel az 1876-os tárgyévvel már megindult a könyvkereskedő-segédék „Csak Szorosan” elnevezésű egylete kiadásában a Magyar könyvészet című kurrens éves bibliográfia, ezért Petrik – ehhez igazodva – az 1875. év végéig terjesztette ki gyűjtését. Munkája során felhasználta a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára

betűrendes lajstromát, különböző lapok és folyóiratok irodalmi híreit, üzleti jelentések és egyéb könyvészeti forrásokat, s amikor már úgy gondolta, hogy anyaga meglehetősen teljes, elhatározta kiadását Magyar könyvészet 1860–1875 címmel.

A minden bizonnyal meglévő belső indíttatáson túl ösztönözte őt az ez idő tájt megélenkült hazai bibliográfiai tevékenység is. (1876-tól jelent meg a Magyar Könyvszemle, füzeteiben a Széchényi Könyvtár nyomdai kötelespéldányai alapján összeállított kurrens nemzetközi bibliográfiával; szintén az 1876-os tárgyév-től szerkesztették a könyvkereskedő-segédék a már említett, évenként megjelenő Magyar könyvészetet, mint a magyar nyelvű könyvek éves bibliográfiáját; 1878-tól pedig a Magyar Könyvkereskedők Egylete tette közzé a Corvina című heti szaklapot, benne a könyvkiadók által bejelentett újdonságok bibliográfiai jegyzékével. A retrospektív nemzeti bibliográfiák közül Szinyei repertóriumainak első kötetei 1874-ben, illetve 1876-ban láttak napvilágot; Szabó Károly Régi magyar könyvtára, az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű nyomtatványok könyvészete 1879-ben jelent meg.) Petrik tudta, hogy ebbe a folyamatba bekapcsolódva műve hézagpótló szerepet tölthet be. Tisztában volt korlátaival is. Amint könyvészetének előfizetési fölhívásában írja: „Teljes öntudatával bírok annak, hogy munkám egészen teljes nem lehet; [...] legkevésbé pedig olyan körülmények között, midőn a legnagyobb hazai könyvtárban: a nemzeti múzeumában se létezik minden magyar nyomtatvány, holott oda minden nyomda tartoznék egy köteles példányt átszolgáltatni.” Már nem csak mint könyvkereskedő, hanem mint bibliográfus tekintett az általa feldolgozandó korszak magyar nyelvű termékeire: a ponyvairodalmat és az egyéb apróbb nyomtatványokat is a könyvkultúra szerves részének tartotta.

Fel kell tételeznünk, hogy hosszú távon nemcsak erkölcsi nyereségre számított, hanem anyagira is, azonban 1879 szeptemberi előfizetési fölhívására annyian sem jelentkeztek, hogy legalább a nyomdai költségei fedezve lettek volna. Hogy munkája ne vesszen kárba, két hónappal később a Magyar Könyvkereskedők Egyletének ajánlotta fel a kiadatás jogát. Az egylet választmánya elfogadta ajánlatát, és 200 forint szerkesztői előleget állapított meg számára. Ez az összeg elegendő volt arra, hogy 1880 elején fölszámolhassa amúgy sem nyereséges üzletét, s teljes idejét könyvészetének szerkesztésére fordíthassa.

A bibliográfia az úgynevezett „porosz instrukció” módszerét alkalmazva egy-egy betűrendben közli az 1860–1875 között, Magyarországon magyar nyelven megjelent önálló, gyűjteményes és periodikus műveket. Ehhez csatlakozik függelékként a fordítók, szerkesztők valamint az analízisekben található szerzők betűrendes mutatója. Ugyanis a nevezetesebb folyóiratok, évkönyvek és egyéb gyűjteményes munkák analitikus feldolgozást kaptak. Az analitikus föltárást a könyvészet megjelenésekor még „egészen saját eszméjeként” nevezte meg, csak jóval később, az 1901–1910-es könyvészetének előszavában írja le utólag, hogy a folyóiratokban közölt dolgozatokat Kármán Mór egyetemi tanár tanácsára regisztrálta. Ezzel a föltárással, melynek eredményeként egy forrásból kereshető vissza az adott korszak könyv- és folyóiratcikk-anyaga, Petrik nemzetközi szempontból is egyedülállóan új és hasznos módszert alkalmazott.

A könyvészetben önállóan szereplő munkák, illetve az analízisekben található közlemények téma szerinti kereshetőségét egy 18 fő- és 109 alcsoportból álló

szisztematikus szakmutató teszi lehetővé, mely a művek rövidített leírását adva utal a betűrendes részben található teljes leírásra. (A szakmutató csoportjaiban való eligazodást pedig egy 204 tételes betűrendes tárgymutató segíti.) A szakmutató rendszerének kialakításakor alkotó módon használta fel az Oesterreichischer Catalog magyar anyagának, az éves Magyar Könyvészetnek, a Magyar Könyvszemle kurrens könyvészeté kimutatásának, de legfőképpen a németországi Hinrichs-féle katalógusoknak a szakcsoportosítását. Csak érdekességként jegyzem meg, hogy a Hinrichs mutatója a teológia szakcsoportban keresztrel jelölte meg a katolikus műveket, Petrik – híven evangélikus vallásához – ugyanabban a szakcsoportban a protestáns munkákat jelezte csillaggal.

Az 1860–1875-ös könyvészetben kialakított tartalmi és szerkezeti megoldások megalapozták az ezt követően megjelenő Kiszlingstein-, illetve Petrik-féle hazai retrospektív könyvészetek módszertanát. Petrik bizonyára tudatában volt munkájának újszerűségével, előszavában mégis szerényen úgy fogalmaz, hogy „czélom csak az volt, hogy, ha már egyszer elkészítettem, vegyék is hasznát kartársaim. Mindamellett hiszem, hogy hiányai daczára nemcsak a magyar könyvkereskedelemnek nyújtottam használható kézikönyvet, de szaktudósok- és könyvtáraknak is jó szolgálatot teend [...]” A mű, a költségek megoszlása érdekében részletekben nyomatódott ki, a teljes kötet 1885-ben lett kész. A könyvkereskedő-egylet jogosan volt büszke kiadványára, amely azonban üzleti szempontból nem volt sikeresnek mondható: még harminc év után is voltak eladatlan példányok a raktárban.

De térjünk vissza az 1880-as évek elejére, amikortól Petrik kizárólag bibliográfusi tevékenységének honoráriumából kívánt megélni. Még ma is csodálatra és tiszteletre méltó idea! Már ebben az időszakban felismerhető munkamódszere:

amíg az egyik vállalkozása még a sajtó alatt volt, addig ő már a következő munkájának (munkáinak) előkészítésén, szerkesztésén dolgozott. A könyvészet megjelenő első füzetei jó ajánlólevelek voltak ahhoz, hogy Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1882-ben megbízza a Kertbeny Károly által elkezdett s halálával félbeszakadt Magyarországi német könyvészet 1801–1860 című bibliográfia befejezésével, azzal a kikötéssel, hogy tevékenységét Szilágyi Sándornak, az Egyetemi Könyvtár igazgatójának szakmai irányítása, ellenőrzése mellett végezze. (A kétrészes mű 1886-ban jelent meg.) Közben a minisztérium, Szilágyi ajánlására felkérte Szabó Károlyt 1711-es időhatárral lezárult Régi magyar könyvtárának a folytatására.

Életművének kiemelkedő produktuma, a Magyarország bibliographiája 1712–1860 című négykötetes munka, amely végül is saját kiadásában 1888 és 1897 között, részletekben jelent meg. Amint az első kötet előszavában közli, legtöbbit a Nemzeti Múzeum könyvtárát használta, ezért a „kegyelet némi adója”-ként az előlapon az alapító gróf Széchényi Ferenc emlékének ajánlja munkáját. De nem csak ezzel kívánta a könyvtár további támogatását a maga számára biztosítani, hanem azzal is, hogy a megjelent füzetekből egy-egy példányt az intézménynek ajándékozott. Hetvenötödik születésnapján így emlékezett vissza életének erre az időszakára: „12 esztendeig dolgoztam ezen a munkán. Ez idő alatt megtagadva magamtól minden szórakozást, naponként 18 órát szántam munkára s 4 órát alvásra. Kivétel volt vasárnap és ünnepnap előtt való éjjel: akkor 5 órai alvást engedtem meg magamnak. Magam írtam minden betűt, az eleitől az utolsóig. Magam nyomattam ki a munkát, magam szerveztem a terjesztést, magam végeztem az expedíciót, magam az incassot, mert kiadókink közt nem akadt egy sem, aki vállalkozni mert volna erre a – szerintük – »örült« spekulációra.”

A bibliográfia gyűjtőköre a Magyarországon bármilyen nyelven, a külföldön magyar nyelven, illetve a külföldön bármilyen nyelven megjelent, de hazai vonatkozással bíró nyomtatványokra terjed ki. Mintegy ötezezer kiadvány leírását tartalmazza. A könyveken kívül a zeneművek és a térképek is a gyűjtőkörbe tartoznak, s mivel a gyűjteményes munkákat, a jelentősebb folyóiratokat, az évkönyveket és az iskolai értesítőket ezúttal is analitikusan tárja föl, ezért a nemzeti bibliográfia fogalomköre, továbbá a gyűjtőkörbe tartozó dokumentumtípusok szempontjából ismét előzmények nélküli, egyedülálló bibliográfiai alkotás. Leírásai, bár nem az RMK igényességével készültek, a lényeges adatokra kitérnek, megjelölik a művek nagy részénél a lelőhelyet is. A könyvtörténettel foglalkozók számára igen értékesek az egyes kiadásokra, vagy példányokra vonatkozó megjegyzések. Az anyag ismét a porosz instrukció szerint betűrendben lett összeállítva. Ehhez egy névmutató csatlakozik, amely a szerzőket, a közreműködőket, sőt az analitikus leírások szerzőit is tartalmazza. (Az eredeti ígérettel ellentétben a tárgymutató nem került kinyomtatásra, bár Petrik egyik hirdetésében még 1908-ban is azt közli, hogy: „A szak- és tárgymutatót tartalmazó V. kötet sajtó alá készül.”)

Mialatt a nyomda dolgozott az 1712–1860-as könyvészet füzetein, ő repertóriumot készített a Századok című folyóirat 1867–1890 közötti, valamint a Néptanítók Lapja 1868–1892. évi folyamaihoz. Ez utóbbi az első szótárkatalógus rendszerű hazai repertóriumunk. Részben hasonló szisztémával szerkesztette a forgalomban lévő művekről a Kalauz az újabb magyar irodalomban című könyv-

jegyzéket, amely 1894-ben jelent meg a Magyar Könyvkereskedők Egylete kiadásában. De ami a legfontosabb, folytatta a retrospektív ciklusbibliográfiák szerkesztését. Bár az 1876–1885. évi ciklus szerkesztésére Petrik egyik kritikusa, Kiszlingstein Sándor esztergomi könyvkereskedő kapott a könyvkereskedők egyletétől megbízást, a következő tizenöt éves ciklusbibliográfia összeállításával 1900-ban már ismét Petriket bízta meg az egylet, melléje adva munkatársul Gutmann Mórt.

A Magyar könyvészet 1886–1900 című munka szintén részletekben, 1903 és 1913 között hagyta el a nyomdát, a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával. Az Akadémia azzal a kikötéssel járult hozzá a megjelentetés költségeihez, hogy a könyvészetbe „felvetessenek abc-rendben az összes nyomdai termékek, melyek Magyarországon vagy hazai szerzőtől külföldön a nevezett időben bármely nyelven megjelentek;” továbbá a használat „megkönnyítése végett nemcsak szakmutatóval látandó el, [...] hanem [...] az egész könyvészeti anyag vezérszavak (schlagwort) szerint csoportosíttassék, hogy így a kutató bármely speciális kérdés, vagy tárgy irodalmából tájékoztatást szerezhessen.”

Petrik csak részben tett eleget e követelményeknek. A két kötet ugyanis csak a magyar nyelvű könyveket, térképeket és atlaszokat, valamint a folyóiratokat tartalmazza. A bibliográfiához az alapot az egylet által megjelentetett éves könyvészetek szolgáltatták, de ezek anyagát a könyvtárak állományából ki kellett egészíteni. A gyűjtőmunkában Horváth Imre és Naményi Lajos segített Petriknek, később Székely Dávid kapcsolódott be a szerkesztés munkálataiba. A gyűjteményes munkák, valamint a folyóiratok tartalma nem került analitikus feltárássra, a napi és hetilapok pedig egyáltalán nem szerepelnek a bibliográfiában. Az első kötet megint a porosz instrukció szerinti betűrendben közli a kb. 30-34 ezer tételt (külön csoportban a térképeket, atlaszokat). Ehhez járul a szerzők, fordítók és szerkesztők névmutatója. A második kötet a kiadói előszóban ígérteteket csak részben teljesítve, tudományágak szerint nem, csakis a „Kalauz”-ban már kipróbált betűrendes tárgymutatóval teszi lehetővé a művek téma szerinti megközelítését.

Időközben Petrik, mintegy elismerve a 15 éves könyvészeti ciklusok megjelenítésének üzleti szempontból gazdaságtalan voltát, 1907-ben megpróbált önállóan kiadni Kalauz az 1901–1906. évi magyar irodalomban címmel egy olcsóbb előállítású és csekélyebb árú könyvjegyzéket. Teljesen új módszert kívánt alkalmazni: A műveket csakis tárgyak szerinti csoportosításban akarta közölni, melyhez a szerzők, közreműködők betűrendes mutatója csatlakozott volna. Az eladhatóság érdekében már nem a bibliográfiai szempontok érvényesítése volt a cél, ugyanis kihagyásra szánta az alkalmi iratokat, a hivatalos és nem hivatalos jelentéseket, a szorosan vett ponyvairodalmat, s minden olyan nyomtatványt, melyek könyvkereskedői szempontból nélkülözhetetlenek voltak. Utalt arra is, hogy a Kalauzok öt évenként folytatólagosan megjelenének. A kevés megrendelés azonban még a nyomdaköltséget sem fedezte volna, ezért nem vállalkozott a kiadásra.

Még az 1712–1860-as könyvészet munkálatainak megkezdését követően visszatért az üzleti életbe. Az 1884 májusában létrejött Robicsek és Petrik cég Váci körúti (ma Bajcsy-Zsilinszky út) 27. szám alatti szortiment-könyvkereskedéssel összekötött antikváriumának a vezetője lett, ennek megszűntével még ez

év szeptemberében Petrik és Társa néven a Fürdő (ma József Attila) utca 4. számú házában nyitott antikváriumot. Készletjegyzéket bocsátott ki, indító anyagként a Széchenyi Könyvtár kiselejtezett duplumpéldányait árulta. Üzletét hirdetőirodával kibővítve 1885 novemberében a Koronaherczeg (ma Petőfi Sándor) utca 16. számú ház udvari helyiségébe, tulajdonképpen a lakásába költöztette. Anyagi helyzete – finoman szólva – nem kielégítő. Az 1712–1860-as könyvészet kéziratának elkészültét követően felszámolva cégét 1887-től Dobrowsky Ágost Egyetem utcai antikváriumának lett a vezetője. (Az 1712–1860-as könyvészet első három kötetének címlapján kiadóként Dobrowsky neve van feltüntetve, de mint már korábban szóba került, a kötetek valójában a szerző saját kiadásában jelentek meg.) Dobrowskytól megválva 1889 második felében a Russ Károly-féle könyvkereskedés és antikvárium vezetője. Rövid ideig tartó önállóság után (üzletét lakásán, az Úri utca 6-ban működtette) 1891 augusztusától a Pallas Kereskedelmi és Nyomdai Rt. kiadóhivatalának főnöke, s a könyvkereskedelem témájában A Pallas nagy lexikona munkatársa. 1895 novemberétől 1905 végéig a Könyves Kálmán Magyar Irodalmi és Könyvkereskedési Rt. részletfizetési osztályának vezetője, szerkesztve közben a Könyves Kálmán Értesítője című, havonta, illetve évenként hatszor megjelenő kereskedelmi tájékoztató kiadványt. Betegeskedik, ezért megvált állásától, de 1907-től ismét munkát vállalt: a Luther Társaság könyvesboltjának lett a vezetője. Számlavezetése, könyvelési módszerei ellen azonban súlyos kifogások merültek föl. A társaság végrehajtó bizottsága 1909. szeptember 3-án év eleji visszamenőleges hatállyal felmentette Petrik Gézát az üzlet vezetése alól.

Ebben az időszakban – tehát 1887 és 1909 között – munkahelyeinek képviseletében tagja volt a Magyar Könyvkereskedők Egyletének. 1899-ben a választ-

mány póttagjává, a rákövetkező évben könyvtárnokká, 1901–1902 között pedig az egyesület titkárává választották. 1895. januárjától hét éven át ő volt az egyesület lapjának, a Corvinának a szerkesztője. Nagylelkűen a könyvkereskedő-segédnek „Csak Szorosan” elnevezésű egyesületének adományozta szakkönyvtárának egy részét. Amikor 1910 novemberében bejelentette, hogy befejezi a majdnem fél-évszázados könyvkereskedői munkásságát, a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének közgyűlése örökös tiszteletbeli tagjává választotta.

1911 februárjában újra megpróbálkozott, most már egy tízéves kereskedelmi könyvjegyzék, egy újabb „Kalauz” kiadásával, hasonló tartalmi és szerkezeti alapelvek szerint, mint négy évvel korábban, s ugyanazzal a sikertelenséggel. Kéziratát két évig pihentette, s csak miután befejeződött az 1886–1900-as könyvészet megjelentetése, akkor fordult a Magyar Könyvkereskedők Egyesületéhez. Az 1913 júniusában beadott kiadási ajánlatában azt írta a tárgyi csoportosítással és az ahhoz kapcsolódó szerzői betűrendes mutatóval kapcsolatban: „Előszóval s nagy gondal dolgoztam ennek a kötetnek szerkesztésén, mert mintegy mintául akartam hátrahagyni annak, aki majdan hivatva lesz folytatni az általam megkezdett újabb magyar bibliographiát.”

A kialakított rendszert nem áll módunkban értékelni, mert az egyesület választmánya ragaszkodott a hagyományos formához és az Akadémia támogatási feltételeként a dokumentumtípusok teljesebb köréhez, így tehát 1915 májusától a sajtó alól kikerülő Magyar könyvészet 1901–1910 részfüzeteiben a szokásos szerzői betűrendes szerkezetet találhatjuk. (Az A–K betűt tartalmazó első kötet 1917-ben vált teljessé. A második kötet anyagát, a betűrend további részét Barcza Imre, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa fejezte be, a harmadik kötet, a név- és tárgymutatót tartalmazta volna, sohasem jelent meg.) A bibliográfia a magyar nyelvű könyveket, folyóiratokat (napi és hetilapokat nem), atlaszokat és térképeket tartalmazza, és Izák János nyugdíjas tanár segítségével újra repertorizálva lett a tudományos folyóiratok jelentős része. Munkáját Petrik az első kötet előzéklapján édesapja emlékének szenteli, aki mint írja: „belém oltva a »könyv« iránt való szeretetet, irányította egész életemre kiható működésemet.”

Hetvenévesen is tele van tervekkel: Kóhalmi Bélának, a Könyvtári Szemle szerkesztőjének többek között arról ír egyik levelében, hogy szeretné legalább kéziratban elkészíteni az 1876–1900 között megjelent tudományos folyóiratoknak a könyvészetekből kimaradt repertóriumát, de úgy gondolja, hogy legalább még három éven át kell dolgoznia az 1901–1910-es évkör könyvészetén. S valóban, három év múlva, 1918 decemberében befejezte az említett ciklus kéziratát, s azonnal szerződést kötött a könyvkereskedő-egyesülettel a következő, 1911–1920-i Magyar könyvészet szerkesztésére.

Amikor 1919-ben a hatalomra került tanácskormány minden egyesületet felszavatott, köztük a könyvkereskedőket is, megszüntette ezzel a könyvészet kiadóját. Az akkor létrejött Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet bibliográfiai főosztálya ezen úgy kívánt segíteni, hogy a szellemi termelést központosító rendeletek keretében a könyvészet kiadását állami feladatnak elismertetve, Petrik Gézárt április 1-jével állami bibliográfussá nevezte ki Lukács György közoktatásügyi népbiztossal. A tanácskormány bukását követően a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének könyvészeti bizottsága a súlyos gazdasági

viszonyok között is haladéktalanul folytatni kívánta az 1901–1910. évi könyvészet folyamatos kiadását. Petrik ekkor már sokat betegeskedett. Barcza Imre midőn 1922 tavaszán meglátogatta a Donáti utcai lakásában, betegsége is dolgozó bibliográfust, így ír róla: „Igazi eszményi lélek, csodálatos természet. Még most is, 78 év súlyával, tele tűzzel, reménnyel, lángoló buzgalommal, az őt jellemző fáradhatatlan pedantériával dolgozik.” Azonban hiába dolgozott még betegségeiben is, s hiába segített munkájában Margit leánya, már nem érte meg a bibliográfia teljes megjelentetését: életének 80. évében, 1925. augusztus 27-én elhunyt. Gyászolta családja: felesége, öt leánya, özvegy menyje, unokája és négy testvére. Gyászolta a könyvkereskedő és a könyvtáros szakma is. Nekrológiájában egyebek mellett ezt írja Havran Dániel, a Széchényi Könyvtár munkatársa: „Könyvtárunknak mindennapos vendége volt, munkáját szeretettel és kitartással folytatta [...] Hasznos munkát végzett, jó emléket hagyott maga után!”

*

Tisztelt Emlékezés!

Petrik Géza neve már életében fogalommá vált könyvészeteki révén, hiszen aki a XVIII–XIX. század Magyarországaival kívánt foglalkozni, a nyomtatott források kereséskor szinte kizárólag az ő munkáihoz fordulhatott. Nélkülözhetetlen voltukat bizonyítja, hogy 1968–1969-ben Kiszlingstein és Kozocsa könyvészetével együtt az Országos Széchényi Könyvtár hasonmás lenyomatban tette közzé a „Petrieket”, és a Magyarország bibliographiája 1712–1860 alapkötetéit továbbszámozva jelentette meg négy kötetben az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok pótlásait, illetve nyomda- és kiadástörténeti mutatóit. Ugyanakkor az is tény, hogy a századvég századeleji kortárs hazai tudományos körök nem ismerték el Petrik bibliográfiai munkásságát tudományos értékűnek. Mi, akik elismerjük és nagyra értékeljük e munkásságot, ismerjük a könyvészetek kisebb-nagyobb hiányosságait, az egyes ciklusok torzó voltát is. Ezért utalok az 1990. évi, debreceni II. Országos Bibliográfiai Értekezletre, amely ajánlásaiban többek között kiemelt fontosságúnak minősítette „a teljes magyar retrospektív bibliográfiai rendszer eddigi eredményeinek elemzését, hiányainak újbóli számbavételét, az elvégzendő feladatok rangsorolását”.

Petrik Géza életének és munkásságának bemutatásakor – idő hiányában – nem térhettem ki a kortársakra. Hiszen számosan pályáztak (eredménytelenül) hasonló retrospektív ciklusbibliográfiák megszerkesztésére, s számosan készítettek (eredményesen) jelentős egyéb bibliográfiákat vagy biobibliográfiát. Akiről ma, születése 150. évfordulóján megemlékezünk, nagy dolgokat vitt véghez. Ezt ő is érezte. Utolsó munkájának, a Magyar könyvészet 1901–1910 első kötete otthoni munkapéldányába a következőket jegyezte be: „A munka teljesítésében kell nemcsak lelkünk megnyugvását, hanem életünknek örömeit is megtalálnunk. Az ember legnagyobb öröme a lélek büszkesége, amely sohasem az embertársak ítélete, hanem mindig csak az öntudat adhat meg.”

Kéglí Ferenc

Petrik Géza sírjánál

Tisztelt emlékező gyülekezet, engedjék meg, hogy az Országos Széchényi Könyvtár részéről szóljak néhány szót. – Amikor a 150 évvel ezelőtt született Petrik Géza sírját körülálljuk, elsősorban az emberi teljesítmény nagysága előtt kívánunk fejet hajtani. Mert elemezze bár száz tudományos értekezés Petrik Géza életművét, még mindig ott marad számunkra az életmű mögött a teljesítményt létrehozó emberi személyiség. Ő a tudományos produktum alkotója, ő a titok nyitja. Miért szán rá egy ember egy hosszú életet – nyolcvan esztendő! – arra, hogy mások szellemi alkotásait számba vegye, hogy éjt nappallá tevő szorgos munkával adatokat gyűjtsön és kézírással cédulák tízezeit, százezeit megírja, azokat rendszerezze, kötétté szerkessze? Mi mozgatta, mi adta az erőt a nagy bibliográfusi triásznak, Szabó Károlynak, Szinnyei Józsefnek és Petrik Gézának, hogy fáradtságot nem ismerve dolgozzanak egy célért, a magyar könyvészetért, a magyar írók életrajzi gyűjteményéért? Ők, az egyéni teljesítmény számunkra örök példaképei, minden bizonnyal mérhetetlenül tisztelték a szellemi teljesítményt, a másik ember szellemi teljesítményét. Ezért tudták vállalni ezt az áldozatos munkát, a mások szellemi produktumának összegyűjtését. De minden bizonnyal dolgozott bennük egy másik mozgóerő is. A sokszázezer adatból egy nemzet szellemi múltját kívánták felépíteni, felmutatni annak kulturális teljesítményét, bebizonyítva – Széchényi szavaival élve – hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak. Ők adták a kulcsot és az iránytűt a hazai történet kutatóinak, megteremtve legfontosabb forrásmunkáikat. A magyar nemzet iránti elkötelezettség volt ez a másik mozgóerő, mely tollukat vezette, mely nem engedte őket lankadni késő öregségükben sem.

Amikor ezelőtti hat évvel Petrik Gézának új síremlékét felállítottuk, elgondolkoztunk azon, hogy mit írjunk sírkövére. Végül is a legegyszerűbb szónál maradtunk: hirdesse ez a sírkő, hogy Petrik Géza bibliográfus volt. Övezzé ezt a szót tisztelet, rang és megbecsülés, olvassa és véssé emlékezetébe ezt a szót az errejáró és lássa, hogy a bibliográfust holtában is megbecsüli az utókor. Mert szükség van erre a megbecsülésre és különösen szükség volna rá napjainkban. Idézzük emlékezetünkbe: volt Magyarországnak olyan kultuszminisztere – Trefort Ágoston – aki személyes gondjának érezte a magyar könyvészet hiányzó korszakának bepótlását és megbízta e feladattal Petrik Gézát, vállalkozását anyagilag is támogatva. Így született meg a múlt század végén Magyarország bibliográfiaja 1712–1860 c. nagy mű. Reméljük, hogy lesz még valaha Magyarországon olyan kulturális kormányzat, amelyiknek gondja lesz a magyar nemzeti bibliográfia fehér foltjaira és amelyik ráérez a bibliográfiai munka fontosságára.

Tisztelt emlékező közönség, itt és most, köszönjük meg Petrik Gézának s rajta keresztül minden volt magyar bibliográfusnak, hogy egyéni teljesítményükkel, hihetetlen szorgalmukkal és munkabírásukkal, nemzeti elkötelezettségükkel példát mutattak nekünk. Ebből próbáljunk meg erőt meríteni mindennapi munkánkhoz.

dr. Somkuti Gabriella